

Дурдона ХУДОЙБЕРГАНОВА

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ
ТЕРМИНАЛАРИНИНГ
ҚИСҚАЧА ИЗОҲЛИ

ЎУҒАТИ

Дурдона ХУДОЙБЕРГАНОВА

КЎК 817

Ушбу кўрсаткичнинг асосий маъноси аниқлашга ёрдам бериши мумкин бўлади.

Маълумотларнинг аниқлиги ва қўлдан келиши ҳақиқатдан ҳам шундай бўлади.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ

Биринчи бўлими
ТЕРМИНЛАРИНИНГ
ҚИСКАЧА ИЗОҲЛИ

ҚУҒАТИ

КЎК 817

Ушбу кўрсаткичнинг асосий маъноси аниқлашга ёрдам бериши мумкин бўлади.

Тошкент
"Turon zamin ziyo"
2015

Ўзбекистон Республикаси

УЎК 821.513
КБК 81.2

X-86

Худойберганова, Дурдона

Лингвокультурология терминларининг Қисқача изоҳли лугати / Д. Худойберганова. – Т.: "Turon zamin ziyo", 2015. – 44 б.

ISBN 978-9943-4548-1-1

Мазкур лугатда лингвокультурологияга оид асосий терминларнинг маъноси изоҳлаб берилган. Ундан ушбу соҳа бўйича тадқиқот олиб бораётган тилшунослар, шунингдек, филология йўналишида таълим олаётган талабалар, умуман филолог мутахассислар фойдаланишлари мумкин.

УЎК 821.513
КБК 81.2

Тақризчилар:

Ш. Усмонова, филология фанлари доктори, профессор
Н. Маҳкамов, филология фанлари номзоди, доцент

ISBN 978-9943-4548-1-1

© "Turon zamin ziyo"
Тошкент, 2015.

ШАРТЛИ ҚИСҚАРТМАЛАР

айн. – айнан

ар. – арабча

ва б. – ва бошқалар

ва ҳ. – ва ҳоказо

лот. – лотинча

нем. – немисча

фран. – французча

юн. – юнонча

қ. – қаранг

қис. – қисланг

СЎЗБОШИ

Тилшунослик илми XXI асрда янада жадал суръалар билан ривожланиб, фан олдига янги муаммоларни ҳал қилиш вазифасини қўймоқда. Ана шундай муаммолардан бири тил тизимини антропоцентрик парадигма тамойиллари асосида тадқиқ этишдир. Бугунги кунда антропоцентрик йўналишнинг юзага келиши тилшуносликда туб бурилиш сифатида баҳоланиб, бу борада кўплаб тадқиқотлар яратилди ва яратилмоқда. Дунё тилшунослигининг лингвопрагматика, лингвокультурология, когнитив тилшунослик, психоллингвистика, этнолингвистика, нейролингвистика, прагмалингвистика каби йўналишларида шахс омили тадқиқот объектининг марказини ташкил этади. Мазкур соҳаларнинг юзага келиши лисоний фаолиятни унинг соҳиби бўлган инсон билан узвийликда тадқиқ этиш ҳаракатлари билан боғлиқдир.

Антропоцентрик парадигма "тилни куруқ структура сифатида эмас, балки жонли мулоқот ва коммуникацияга асосланган очиқ система сифатида ўрганувчи, бошқа системалар – жамият, инсон, маданият, руҳият кабилар билан узвий алоқадорликда таҳлил этувчи, инсонни тил ичида ёки тилни инсон ичида таҳлил этишга йўналтирилган қарашлар, ғоялар ва таълимотлар мажмуидир."¹ Проф. Н.Маҳмудов таъкидлаганидек, "антропоцентризм тилшунослар томонидан фақат тил тадқиқиғигагина нис-

¹ Раҳимов А. Тилни парадигмалар асосида ўрганиш муаммолари // Ўзбек тили ва адабиёти – Тошкент, 2012-№2. Б. 24.

батланган тушунча ёки парадигма эмас, антропоцентризм бевосита тилнинг моҳиятига дахлдор ҳодисадир. ... антропоцентрик парадигмада инсон асосий ўринга чиқарилади, тил эса инсон шахсини таркиб топтирувчи бош унсур ҳисобланади."¹

Тилшуносликда эътироф этилганидек, антропоцентрик парадигма қиёсий-тарихий ва систем-структур парадигмалардан кейинги учинчи парадигма ҳисобланади.² Когнитив тилшунослик, социоллингвистика, этнолингвистика, психоллингвистика, нейролингвистика, прагматика ва лингвокультурология антропоцентрик парадигмага асосланган энг муҳим соҳалар ҳисобланади.

Антропоцентрик тилшуносликнинг етакчи йўналишларидан бири ҳисобланган лингвокультурология (*лингва* – тил + *логи*. *cultura*-ишлов беришг юн. *logos*-таълимот) тилшунослик, маданиятшунослик, этнография, психоллингвистика соҳалари ҳамкорлигида юзага келган, тилнинг маданият, этнос, миллий менталлик билан ўзаро алоқаси ва таъсирини антропоцентрик парадигма тамойиллари асосида ўрганувчи соҳадир.³ Тадқиқотчиларнинг таъкидлашича, мазкур соҳа XX асрнинг сўнгги чорагида шаклланди, "лингвокультурология" термини эса В.Н.Телия раҳбарлигидаги Москва фразеологик мактаби томонидан олиб борилган тадқиқотлар билан боғлиқ равишда пайдо бўлди.⁴ Лингвокультурологиянинг юзага келиши

¹ Маҳмудов Н. Тилнинг мукаммал тадқиқи йўллари ни излаб... // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2012. – № 5. – Б. 6.

² Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие. – М.: Academia, 2001. – С. 5.

³ Сабигова З.К. Лингвокультурология: учебник. – М.: Флинта: Наука, 2013 – С. 8-9.

⁴ Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1996. – 288 с.

ҳақида таъриқланганда, деярли барча тадқиқотчилар бу на-
зариянинг илдиизи В.фон Гумбольдтга бориб тақалишини
таъкидлайдилар¹. Тилшуносликда бу соҳанинг шаклла-
нишида А.А.Потебня, Л.Вайсгербер, Х.Глинц, Х.Хольц,
У.Д.Уитни, Д.У.Пауэлл, Ф.Боас, Э.Сепир, Б.Л.Уорф,
Г.Брутян, А.Везбицкая, Д.Хаймс каби тилшуносларнинг
қарашлари муҳим роль ўйнаганлиги таъкидланади².

Лингвокультурология соҳасида жиддий тадқиқотлар
яраган В.А.Маслова ушбу соҳанинг ривожини 3 bosқичга
ажратади:

- 1) фан шаклланишига туртки бўлган дастлабки
тадқиқотларнинг яратилиши (В.фон Гумбольдт, Э.Бенве-
нист, Л.Вайсгербер, А.А.Потебня, Э.Сепир каби тилшу-
носларнинг ишлари);
 - 2) лингвокультурологиянинг алоҳида соҳа сифатида
ажратилиши;
 - 3) лингвокультурологиянинг ривожланиш bosқичи³.
- Маданият, халқ тафаккури, унинг оламини идрок эти-
шидаги ўзига хос жиҳатларнинг тилда акс этишини ўр-
ганиш лингвокультурологиянинг асосий мақсади⁴.
Мазкур соҳанинг объекти тил ва маданият, предмети эса
ўзида маданий семантикани намоён этувчи тил бирлик-

¹ Қаранг: Нурмонов А. Оврупода умумий ва қилсий тилшунослик-
нинг майдонга келиши // Нурмонов А. Танланган асарлар. 3 жилдлик.
– Тошкент: Академнашр, 2012. – 2-жилд. – Б. 23-40; Махмудов Н. Тил-
нинг мукаммал тадқиқи йўлларини излаб... // Ўзбек тили ва адабиёти.
– Тошкент, 2012. – № 5. – Б. 3-16.

² Қаранг: Маслова В.В. Лингвокультурология в системе гумани-
тарного знания / Критика и семиотика. Вып. 7. – 2004. – С. 238-243;
Махмудов Н. Кўрсатилган мақола. – Б. 3-16.

³ Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие. – М.:
Academia, 2001. – 208 с.

⁴ Сабитова З.К. Лингвокультурология: учебник. – М.: Флинта: На-
ука, 2013 – С. 10.

лари ҳисобланади. Бинобарин, лингвокультурологияда
маданий ахборот ташувчи тил birlikлари тадқиқ эти-
лади¹. Бундай тил birlikлари лингвомаданий birlik-
лар термини остида бирлашади. Рамз, мифология,
эталон, мегафора, паремиология birlikлар, лақоналар,
стереотиплар, прецедент birlikлар, нутқий этикетлар
энг асосий лингвомаданий birlikлар ҳисобланади.
Оламинг лисоний манзарасини, маданиятнинг асосий
концептлари мажмуи бўлган концептосферани, лисо-
ний онгни тавсифлаш ҳамда тил эгаларининг миллий-
маданий менталлигини акс эттирувчи лисоний birlik-
ларни, инсониятнинг қадимий тасавурларига мувофиқ
келувчи маданий архетипларни, нутқий мулоқотга хос
бўлган миллий ижтимоий-маданий стереотипларни
аниқлаш лингвокультурологиянинг асосий вазифалари
ҳисобланади².

Тил ва маданиятнинг ўзаро таъсири муаммоси этно-
лингвистика, этнопсихоллингвистика, когнитив тилшунос-
лик, лингвомамлакатшунослик, лингвоконцептшунос-
лик, лингвоперсонология каби соҳаларда ҳам ўрганилади.
Шу сабабли ушбу соҳалар лингвокультурологияга яқин
соҳалар ҳисобланади.

Ҳозирги вақтда лингвокультурология дунё, хусусан,
рус тилшунослигида энг ривожланган соҳалардан бири
бўлиб, бу борада салмоқли тадқиқотлар, бир қанча ўқув
қўлланмалар яратилган. Мазкур соҳага оид ишларда
тадқиқотчиларнинг оламинг лисоний манзараси, линг-
вомаданий концептлар, прецедент birlikлар, ингер-
текстуаллик, лисоний онг, барқарор birlikларнинг
лингвомаданий хусусиятлари каби масалаларга қатъ

¹ Сабитова З.К. Ўша китоб. – Б. 9.

² Сабитова З.К. Ўша китоб Б. 9-10.

культурологик таҳлилни жиддий ва тизимий равишда амалга ошириш ишларига эндигина киришиляпти.

XXI асрнинг дастлабки йилларидан ўзбек тилшунослигида ҳам антропоцентрик таҳлил кўринишларини намоён қилувчи тадқиқотлар юзага кела бошлади. Бу ишлар, асосан, социолингвистика, когнитив тилшунослик, лингвистик прагматика ва психолингвистика соҳалари бўйича бажарилади. Мазкур тадқиқотлар, гарчи уларда антропоцентрик парадигмага муносабат бидирилмаган бўлса-да, ўзида ушбу парадигма тамойилларини акс эттирган дастлабки ишлар ҳисобланади. Шунингдек, уларда тилимизнинг миллий характери, урф-одағ, қадрият ва анъаналаримиз билан боғлиқ жиҳатлари ҳақида ҳам айрим фикрлар бидирилганки, уларни лингвокультурология назариясига оид қарашларнинг илк намуналари сифатида баҳолаш мумкин. Жумладан, С.М.Мўминовнинг “Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари” мавзусидаги докторлик диссертациясида ўзбекларнинг ўзига хос мулоқот хулқи ижтимоий-лисоний нуқтай назардан тадқиқ этилган¹.

Тадқиқотдан мулоқот хулқининг миллий характери билан алоқадор жиҳатлари ҳақида, шунингдек, унинг инсон психологияси ва физиологияси билан боғлиқлиги хусусидаги қарашлар ҳам ўрин олганки, буни тил тизимида антропоцентрик ёндашув сифатида баҳолаш мумкин. С.М. Мўминов, жумладан, шундай ёзади: “МХ (мулоқот хулқи – Д.Х.) муаммосини миллий характер, миллат аҳолисининг ўзига хос урф-одағлари, қадрият ва анъаналарини ҳисобга олмасдан туриб мутлақо ўрганиш мумкин

¹ Мўминов С.М. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари: Филол. фан. А-ри ... дис. автореф. – Тошкент: ЎзР ФА ТАИ, 2000. – 47 б.

эътибор қараётганикларини кузатиш мумкин¹. Бундай тадқиқотларда тилнинг барча сағҳлари бирликлар, хусусан, сўз ва матннинг тамоман янгича талқини ва таҳлили устуворлик қилади. Бунда лисоний бирликларнинг нафақат тил қонуниятлари, балки жамият, инсон, маданият, руҳият, миллий менталитет каби омиллар нуқтай назаридан ҳам тадқиқ этилиши тил илмида янги ғоялар, янги илмий қарашлар ва тамойилларнинг юзага келишига сабаб бўлди.

Ўзбек тилшунослигида шу вақтга қадар тил ва маданият узвийлигига эътибор берилмаган, дейиш адолатдан эмас, албатта. Ўзбек тилшунослик илмининг тамал тошини қўйган ва уни ривожлантиришга жиддий ҳисса қўлган олимларнинг ишларида бу муаммо хусусидаги фикрлар у ёки бу муносабат билан айтиб ўтилган. Лекин шунитаяқидлаш жоизки, тилшунослигимизда тилнинг лингво-

¹ Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). – М.: РУДН, 1997. – 331 с.; Красных В.В. Система прецедентных феноменов в контексте современных исследований // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей. – М.: “Филология”, 1997. Вып. 2. – С. 5-12; Красных В.В., Гудков Д.Б., Захаренко И.В., Багаева Д.В. Прецедентные феномены в лингвистике // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 1997. – № 3. – С. 62-75; Слышкин Г.Г. От текста к символу. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании дискурса. – М.: Academia, 2000. – 128 с.; Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие. – М.: Academia, 2001. – 208 с.; Гунько Ю.А. Особенности функционирования прецедентных высказываний в разговорной речи носителей русского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский гос. ун-т, 2002. – 24 с.; Иванова С.В. Культурологический аспект языковых единиц. – Уфа., 2002. – 114 с.; Красных В.В. Этнопсихология и лингвокультурология: Курс лекций. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.; Пьетто-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности. – М.: АКИ, 2008. – 240 с.; Шаклеин В.М. Лингвокультурология: традиции и инновации. – М.: Флинта, 2012. – 212 с.; Сабитова З.К. Лингвокультурология: учебник. – М.: Флинта: Наука, 2013. – 508 с.; Еськова Т.В., Бугенко Е. Ю. Лингвокультурология: учебник. – М.: Флинта, 2014-478с. ва б.

эмас. Чунки МХ миллат характерининг узвий бир қисми бўлиб, улар бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир”¹.

Олим ХХ асрнинг 2-ярмидан ижтимоий фанларнинг ўзаро яқинлашганлиги натижасида социолингвистика, этнолингвистика, психолингвистика каби тугаш фанлар юзага келганини таъкидлар экан, “инсон нутқини фанларнинг мана шу каби тугаш нуқтасида тадқиқ этиш” фикрини илгари суради².

Проф. Ш.Сафаровнинг 2006 йилда нашр қилинган “Когнитив тилшунослик” номли монографияси айни соҳага оид назарий қарашларнинг ўзбек тилшунослигига кириб келишида муҳим қадам бўлди³. Китобнинг устувор жиҳатларидан бири шундаки, унда тил ва тафаккур муносабати миллий менталлик ва миллий маданият тушунчалари билан боғлиқ эканлигига алоҳида эътибор қаратилган. Ш.Сафаров, жумладан, бу борада қуйидаги фикрларни билдиради: “Тилнинг тафаккур билан алоқасини ҳозирча ҳеч ким инкор этган эмас (ҳатто бунга ҳаракат ҳам қилинган эмас). Бироқ тил ва тафаккур алоқасини “тенг ҳуқуқли ҳамкорлик” даражада кўрмоқ керак. Аслида, тилга ҳам, тафаккурга ҳам таъсир ўтказадиган маданиятдир”⁴. Олимнинг икки йил аввал эълон қилинган “Семантика” номли монографиясида лингвокультурология, хусусан, лингвотрансдисциплинар концептга доир назарий қарашлар янада кенг талқин этилди.⁵ Монографиянинг “Концепт ва маъно” деб номланган 8- бо-

¹ Мўминов С.М. Кўрсатилган автореферат. – Б. 36.

² Мўминов С.М. Кўрсатилган автореферат. – Б. 10.

³ Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – Б. 91.

⁴ Сафаров Ш. Кўрсатилган китоб. – Б. 70.

⁵ Сафаров Ш. Семантика. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2013-341б.

бида муаллиф концепт хусусидаги турли қарашларни чуқур таҳлил этиб, уларга ўз муносабатини билдирган. Олимнинг “Концепт мундарижасида тил соҳибларининг дунёқарashi ва бошқа турли миллий-маданий белгиларнинг акс топиши муқаррар” деган хулосаси бугунги кун лингвоконцептшунослигида устувор бўлган қарашлар билан ҳамоҳангдир.¹

М.Х.Ҳақимовнинг “Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини” мавзусидаги докторлик диссертациясида ўзбек тилшунослигида лингвистик прагматикага оид назарий масалалар биринчи марта монографик аспектда тадқиқ этилди². Мазкур тадқиқотда лингвистик прагматиканинг тарихий илдилари, унинг умумназарий масалалари, ушбу йўналишнинг тилшунослигининг бошқа йўналишлари билан муносабати ҳақида баҳс юритилган, матн семантик тузилишида қатнашувчи прагматик мазмун турлари ўзбек тилидаги мағнлар мисолида тадқиқ этилган³. Диссертацияда гарчи лингвокультурология термини қўлланмаган бўлса-да, лингвистик прагматика назарияси тилнинг миллий ўзига хослигини кўрсатиб беришда муҳим роль ўйнаши алоҳида таъкидланади: “Миллатга бўлган ҳурматнинг асл намунаси сифатида тилимизга давлат тили мақомининг берилганлиги ўзбек тили ва унга хос миллий хусусиятларни ўрганишга дунё халқлари интилишининг қизиқиши прагматика назариясига, унинг моҳиятига бўлган эҳтиёжни янада ортирмоқда. Сабаби лингвистик прагматика назарияси, яъни нутқнинг амалий қўлланиши билан боғлиқ ҳодисалар талқини ўша

¹ Сафаров Ш. Кўрсатилган китоб. – Б. 279.

² Ҳақимов М.Х. Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини: Филол. фан. А-ри ... дис. – Тошкент: ЎзР ФА ТАИ, 2001. – 283 б.

³ Ҳақимов М. Кўрсатилган диссертация. – Б. 8.

тилга хос миллий ўзига хосликни англаш учун қулай им-
кониятлар яратади”¹.

Энг кейинги даврларда етакчи тишуносларнинг
лингвкултурологияга бевосита алоқадор бўлган
мақолалари эълон қилинди², бу соҳага оид оид дастлабки
ўқув-услубий қўлланмалар яратилди³.

Проф. Н.Маҳмудовнинг “Ўхшатишлар – образли та-
факкур маҳсули” номли мақоласи ўзбек тилидаги тургун
ўхшатишларнинг тил ва нутққа муносабати тайин этил-
ганлиги, шунингдек, уларнинг “миллий образли тафак-
кур тарзини намоён этадиган бирликлар”⁴ сифатида
таърифланиб, бу каби образли бирликларнинг лингвма-
даний хусусиятларини ўрганиш муаммоси қўйилганлиги
билан муҳим аҳамият касб этади. Н.Маҳмудов бу борада-
ги фикрларини “Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли
лугати”⁵ та ёган сўбошиссида янада чуқурлаштирди.

Олимнинг “Тилнинг мукамал тадқиқи йўларини
излаб...” номли мақоласида эса лингвкултурология,
умуман, антропоцентрик парадигманинг моҳияти ва бу
борадаги муаммолар чуқур ва асосли ёритиб берилди⁶.

¹ Ҳакимов М. Кўрсатилган диссертация. – Б. 256.

² Маҳмудов Н. Ўхшатишлар – образли тафаккур маҳсули // Ўзбек
тили ва адабиёти. – Тошкент, 2011. – № 3. – Б. 19-24; Бегматов Э. Антро-
понимлар – антропоцентрик тадқиқ объекти // Ўзбек тили ва адабиёти.
– Тошкент, 2013. – № 3. – Б. 35-39; Нурмонов А. Лингвистик нисбийлик
ва лингвистик детерминизм назариялари ҳақида мулоҳазалар // Ўзбек
тили ва адабиёти. – Тошкент, 2013. – № 5. – Б. 10-19.

³ Усмонова Ш. Лингвкултурология фанидан маърузалар курси. –
Тошкент: “Университет”, 2014. – 104 б.

⁴ Маҳмудов Н. Кўрсатилган мақола. – Б. 23.

⁵ Маҳмудов Н. Ўхшатишлар – образли миллий тафаккур маҳсули
// Маҳмудов Н., Худойберганова Д. Ўзбек тили ўхшатишларининг
изоҳли лугати. – Тошкент: Маънавият, 2013. – Б. 3-10.

⁶ Маҳмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўларини излаб... //
Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2012. – № 5. – Б. 3-16.

Мақолада лингвкултурология назариясининг шаклла-
ниши учун сабаб бўлган омиллар, ундаги асосий тушун-
чалар, уларнинг талқинидаги ҳар хилликлар ҳақида жуда
асосли мулоҳазалар айтилган. Хусусан, Н.Маҳмудов айни
соҳанинг энг асосий тушунчаларидан бўлган тил ва ма-
даният ҳақида қуйидагиларни ёзади: “Тил ва маданият
деганда, кўпинча, “нутқ маданияти” дейиладиган муаммо
ассоциатив ҳолда эътиборга тушса-да, бу икки ўриндаги мада-
ниятнинг айнанлигини асло кўрсатмайди. Тил ва мада-
ният деганда, одатда, (тўғриси ҳам шу) тил орқали у ёки
бу маданиятни ёки аксинча, маданиятни ўрганиш орқали
у ёки бу тилни тушунтириш назарда тутилади, аниқроқ
айтадиган бўлсак, лингвкултурологиядаги маданият-
нинг маъноси “ақлий-маънавий ёки ҳўжалик фаолиятида
эришилган даража, савия (нутқ маданияти)” эмас, балки
“кишилик жамиятининг ишлаб чиқариш, ижтимоий ва
маънавий-маърифий ҳаётида қўлга киритган ютуқлари
мажмуи (маданият тарихи, ўзбек маданияти)” демакдир.
Шундай бўлгач, нутқ маданиятининг ўрганиш муаммо-
лари бошқа, лингвкултурологиянинг ўрганиш объекти
тамоман бошқадир”¹.

Проф. Э.Бегматов 2013 йилда эълон қилган мақоласи-
да ўз эътиборини “антропоцентрик бирликларда антропо-
центрик усул учун материал берадиган хусусиятлар”ни²
аниқлашга қаратган. Олимнинг таъкидига кўра, антро-
понимларнинг инсон хоҳиши ва фаолияти билан боғлиқ
эканлиги, уларда инсоннинг эҳтиёжи ва ижоди намоён
бўлиши, инсон номида қадимий давр кишиларининг ма-
даний-маънавий ва этник қарашлари ўз ифодасини топ-

¹ Маҳмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўларини излаб... //
Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2012. – № 5. – Б. 10.

² Бегматов Э. Кўрсатилган мақола. – Б. 37.

танлиги, умуман, исмлар халқнинг ижтимоий-иқтисодий ҳамда маданий-маиший турмуши билан боғлиқ эканлиги уларни антропоцентрик парадигма асосида ўрганиш учун асос бўла олади¹.

Проф. А.Нурмонов эса ўз мақоласида лингвистик нисбийлик ва лингвистик детерминизм назариялари ҳақидаги мулоҳазаларини баён этар экан, тил ва маданият алоқасига оид муносабатини ҳам билдириб ўтади. Олим лингвистик нисбийлик назарияси асосчилари Б.Уорф ва Э.Сепирнинг тил ва тафаккурнинг маданият шакли эканлиги ҳақидаги фикрларини эътироф этиш билан бирга тиллар ўртасида умумий томонлар ҳам бор эканлигини таъкидлаб, шундай ёзади: "Ҳар бир тилда халқнинг руҳи, миллий маданияти, ўзига хос дунёни кўриш, идрок этиш тарзи намоён бўлиш билан бирга, тиллар ўртасида образ яратишдаги шундай умумий жиҳатлар борки, булар умуминсоний тафаккур маҳсули сифатида юзага чиқади"².

Проф. А.Нурмоновнинг фикрига қўра, тил ва маданият ўртасида алоқани тадқиқ этган олимлар 3 та гуруҳга бўлинади: "Биринчи йўналиш В.Лумбольт, Э.Сепир ва Б.Уорф номлари билан боғлиқ бўлиб, улар тил ва тафаккур, тил ва маданият муносабатида тилни белгилловчи куч деб ҳисоблайдилар"³. Олим бу қарашни бирёқлама деб ҳисоблайди. Жумладан, у шундай деб ёзади: "... номинатсияга асос бўлган образ марказини идрок қилишда турли типдаги тилларда ўзига хос умумий жиҳатлардан ҳам кўз юмиб бўлмайди. Бу ҳам лингвистик нисбийлик назария-

¹ Бегматов Э. Кўрсатилган мақола. – Б. 37.

² Нурмонов А. Кўрсатилган мақола. – Б. 18.

³ Нурмонов А. Лингвистик нисбийлик ва лингвистик детерминизм назариялари ҳақида мулоҳазалар // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2013. – № 5. – Б. 10-19.

ясининг оламни идрок қилишда тилнинг роли устувор эканлиги ҳақидаги хулосаси бирёқлама эканлигидан далолат беради"¹.

А.Нурмоновнинг фикрича, тил ва маданият муносабати ҳақидаги иккинчи нуқтаи назарда бу икки ҳодиса ўртасидаги алоқа тамоман инкор этилади. Олимнинг қарашига қўра, ушбу масала ҳақидаги учинчи нуқтаи назарда юқоридаги икки қарама-қарши фикрлар ўзаро сий-тезланади? Жумладан: "... тил ва маданият ўзаро боғлиқ ва айна пайтда фарқли ҳодисалардир. Тил ва маданият муносабатида тилнинг роли катта. Ҳар бир халқнинг ўзи-та хос этномаданияти унинг тили орқали ифодаланади. Лекин объектив борлиқда ана шу этномаданият мавжудлиги учун у тилда ўз ифодасини топади. Демак, тил ва маданият муносабатида ҳам объектив борлиқ – онг – тил муносабати амал қилади"².

Еш тадқиқотчи Ё. Одилов ўзбек тилидаги энантиосемик сўзларга бағишланган тадқиқотида ўз эътиборини фразеологизмларнинг миллий-маданий хусусиятларига қаратиб, қуйидаги фикрларни баён этади: "Албатта, тилдаги ҳар қандай бирлик у ёки бу даражада миллий-маданий ўзига хосликларни намоён этади. Аммо шундай тил бирликлари борки, улар миллий-маданий инжаликларнинг бениҳоя бетакрор тимсолидир. Шу маънода фразеологизмлар миллат менталитети, маданияти, турмуш тарзи ҳамда узоқ йиллик кузатувларининг қабарик ифодасидир."⁴

¹ Нурмонов А. Кўрсатилган мақола. – Б. 15.

² Нурмонов А. Кўрсатилган мақола. – Б. 15.

³ Нурмонов А. Кўрсатилган мақола. – Б. 18.

⁴ Одилов Ё. Ўзбек тилида энантиосемия // Маҳмудов Н., Одилов Ё. Сўз маъно тараққиётида зиддият. Ўзбек тили энантиосемик сўзларининг изоҳли луғати- Тошкент: "Akademnashr", 2014 – Б. 103.

Алоҳида таъкидлаш жоизки, кейинги йилларда лингвокультурология бўйича ўқув-услубий қўлланмалар яратиб ишлари амалга оширилди. Усмонова Ш.нинг "Лингвокультурология фанидан маърузалар курси" номли китоби ўзбек тилида мазкур соҳа бўйича яратилган дастлабки ўқув адабиёти ҳисобланади. Унда ушбу соҳанинг мақсади ва вазифалари, ўрганиш объекти ҳамда предмети, унга ёндош фанлар хусусида маълумот берилган, лингвокультурологиянинг энг асосий тушунчалари ёритиб берилиб, соҳага доир асосий илмий асарлар билан таништирилган.¹ Бугунги кунда бу каби қўлланмаларнинг фоят катта амалий аҳамиятга эга эканлиги шубҳасиз.

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, она тилимизнинг мукамал талқинини яратишда юқоридаги каби лингвокультурологик таҳлил тамойилларини янада кенгайтириш, улардан самарали фойдаланиш бугунги ўзбек тилшунослигининг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади. Зеро, тил ва маданият ижтимоий аҳамиятга эга бўлган ахборотни сақлаш, авлоддан авлодга узатиш, маданиятлараро мулоқотни юзага келтириш ва уни ривожлантириш хусусиятига эга бўлган ноёб ҳодисадир. Бунда у ҳам маданият маҳсули, ҳам унинг мавжудлигининг асосий шарти сифатида маданият қиёфасини белгиловчи, ворисийлигини таъминловчи омил вазифасини бажаради. Шу боисдан ҳам ўзбек тили тизими дунё тилшуносликларига етакчи парадигмалардан бири ҳисобланган антропоцентризм асосида тадқиқ этилиши лозим. Бу ўзбек тилшунослиги ривожини янада юқори поғонага кўтариши билан бирта тилимизнинг жамият, маданият, миллий менталитет ва руҳият билан узвийлигини кўрсатишга хизмат қилади.

¹ Усмонова Ш. Кўрсатилган китоб.

ЛУҒАТНИНГ ТУЗИЛИШИ ҲАҚИДА

Мазкур луғатда лингвокультурология соҳасига оид 100 дан ортиқ терминларнинг изоҳи берилди. Терминлар, асосан, ўзбек тилидаги тилшуносликка оид илмий асарлар ва ўқув-услубий адабиётлардан олинди. Шунингдек, луғатга ҳали ўзбек тилшунослиги терминологиясидан ўрин олмаган, лекин лингвокультурологиянинг асосий тушунчаларини ифодаловчи айрим терминлар ҳам киритилди. Маълумки, лингвокультурология этнолингвистика, когнитив тилшунослик, маданиятшунослик, психоллингвистика каби фанларга ёндош соҳа ҳисобланади. Мазкур соҳаларга оид бир қанча терминлар лингвокультурология бўйича яратилган тадқиқотларда ҳам қўлланилади. Шу боисдан луғатда мазкур соҳаларга доир айрим терминларнинг ҳам изоҳини бериш мақсадга мувофиқ деб топилди.

Луғат мақолалари, асосан, изоҳланаётган термин ва унинг изоҳидан иборат. Кўпмаъноли терминларнинг ҳар бир маъносига луғатда алоҳида изоҳ берилди. Айрим терминларнинг луғат мақоласида, илмий изоҳдан ташқари, унинг этимологияси ҳам берилди, баъзи терминларнинг изоҳида эса уни фанда биринчи бўлиб қўлланган тадқиқотчининг исм-фамилияси кўрсатиб ўтилди. Луғатда бу каби маълумотлар изоҳланаётган терминдан кейин қавс ичига олинган ҳолда берилди. Масалан: **КОНЦЕПТ 1** (лат. conceptus – тушунча; С.А.Аскольдов–Алексеев термини)...

Луғатда айрим терминларнинг изоҳидан сўнг унинг аниқлигини далиллаш мақсадида иллюстратив мисоллар келтирилади.

Луғатдан синоним терминлар ҳам ўрин олган бўлиб, улар айнан пометаси билан асосий терминга хавола қилинди. Изоҳланаётган терминга алоқадор бўлган, унинг маъносини янада аниқлаштиришга хизмат қилувчи терминлар луғатда қаранг пометаси билан берилди.

Муаллиф луғатнинг техник-амалий ишларида яқиндан ёрдам берган ЎзР ФА ТАИ илмий ходими Дилором Раҳматуллаевага ўз миннатдорчилигини билдиради.

Маълумки, лингвокультурологияга оид терминлар ўзбек тилишунослигида эндигина шаклланиб келмоқда. Мазкур луғат эса тилишунослигимизда айни соҳа терминлари изоҳланган илк луғат ҳисобланади. Шу боисдан унда терминларнинг ўзбекча муқобили, уларнинг изоҳига оид баҳсли ўринлар бўлиши табиий. Луғат муаллифи бу борадаги мулоҳазаларни мамнуният билан қабул қилади.

А

АДРЕСАНТ (нем. Adressant – юборувчи) Нутқий ахборотни адресатга йўлловчи шахс, сўзловчи (ёзувчи).

АДРЕСАТ (нем. Adressat – қабул қилувчи) Нутқий ахборотни қабул қилувчи шахс, тингловчи (ўқувчи).

АЛЛЮЗИВ АНТРОПОНИМ Аллюзив матнда аллюзия кўрсаткичи вазифасида келувчи антропоним, аллюзив номнинг бир тури. Масалан: *Эрмак экан энди Лайлолар, Мажнун ариб кезган сахролар, Эртас экан Тоҳир-Зухролар, Бевафо кўп экан дунёда.* (М.Юсуф) қ. **аллюзив ном**.

АЛЛЮЗИВ ЗООНИМ Аллюзив матнда аллюзия кўрсаткичи вазифасида келувчи зооним, аллюзив номнинг бир тури. Масалан: *Довон ошиб шомол бўлиб Учар бизнинг “Жигули”, “Жигули” мас, сўё Дулдул, нақд Бойчибор дегули.* (Э.Воҳидов) қ. **аллюзив ном**.

АЛЛЮЗИВ КОСМОНИМ Аллюзив матнда аллюзия кўрсаткичи вазифасида келувчи космоним, аллюзив номнинг бир тури. Масалан: *Сен-ку Зухросан флакда, Интизорингман фақат, Не ажаб толминса кўнглим, Йўқ эмиш орзуда айб.* (Э.Воҳидов) қ. **аллюзив ном**.

АЛЛЮЗИВ МАТН Аллюзия воситасида ҳосил қилинган матн. қ. **аллюзия**.

АЛЛЮЗИВ НОМ Аллюзив матнда аллюзия кўрсаткичи вазифасида келувчи ономастик бирлик, ассоциатив тарзда идрок қилинувчи прецедент матннинг таркибий қисми; икки маданий-семиотик майдонни тугаштирувчи восита. қ. **аллюзия кўрсаткичи**.

АЛЛЮЗИВ ТОПОНИМ Аллюзив матнда аллюзия кўрсаткичи вазифасида келувчи топоним, аллюзив номнинг бир тури. Масалан: *Гафурнинг дўстисин қўндириб бошига Қаришдан чақнади шегърнинг чақмоғи*. (У. Азим) қ. аллюзив ном.

АЛЛЮЗИЯ (лат. *allusio* – ишора; ҳазил) Муайян тил бирлиги воситасида бирор адабий ёки ижтимоий-тарихий фактга ишора қилишдан иборат услубий фигура. Лингвокультурологияда аллюзия икки маданий-семантик майдоннинг ўзаро муносабати нуктаи назаридан ўрганилади. **АЛЛЮЗИЯ ДЕНОТАТИ** Аллюзив матнда ишора қилинган матн ёки ижтимоий-тарихий факт. Масалан, куйидаги матнда Христофор Колумб томонидан Американинг кашф қилиниши факти аллюзия денотати вазифасида келган: *Ва бирдан сезасан: одамлар эмас, Кемалар кўчадан ўтмоқда сузиб – Ишхонага эмас, майхонага эмас, Америка очгани кетмоқда улар. Уларни ҳайқириб табриклагинг келар, Ва бирдан англайсан: Сен ҳам бир Колумб*. (У. Азим)

АЛЛЮЗИЯ КУРСАТКИЧИ Аллюзив матнда муайян адабий ёки ижтимоий-тарихий фактга ишора қилиб келувчи, тил эгаларига яхши таниш бўлган лисоний бирлик. Аллюзия кўрсаткичи, одатда, машхур номлар, жумлалар ёки матнлар, яъни прецедент бирликлардан иборат бўлади. Масалан: *Сендаги нафратни хоҳлардим асти, Разиллар кўзига боқолсам хунҳор. Чунки ҳалигача, Отелло, рости, Яғони ўқитиб қўйгувчилар бор*. (А. Орипов) *Бунча узун оҳ тортингиз, оҳ Бобур, Муттаҳамлар дунёсида шох Бобур*. (С. Саййид)

АЛЛЮЗИЯ МАНБАСИ Аллюзив матнда ишора қилинган адабий ёки ижтимоий-тарихий факт манбаси. Ўзбек тилида бадий, тарихий, илмий асарлар, мифлар, фольклор асарлари таркибидagi матнлар, Қуръони Ка-

рим оятлари ва ҳадисларга аллюзия манбаси сифатида кўп мурожаат қилинади.

АНТРОПОЛИНГВИСТИКА 1 Шимолий Американинг туб аҳолиси тилини тадқиқ этиш билан боғлиқ ҳолда Америка тилшунослигида юзага келган, лингвистик, маданий ва этнографик ёндашувларни умумлаштирган тадқиқот йўналиши.

2 Инсон тафаккури тараққиётини унинг тил тараққиёти, хусусан, лексикада акс этиши билан боғлаб ўрганувчи соҳа. 2004 йил Белостокда бўлиб ўтган халқаро конференцияда Европанинг таниқли терминшунослари томонидан имзоланган “Белосток манифести” да мазкур соҳанинг юзага келанлиги расман эълон қилинган. Антрополингвистиканинг ўрганиш объекти асосан турли тилларнинг луғавий тизими, биринчи навбатда, терминологияси ҳисобланади.

3 йил. **ЭТНОЛИНГВИСТИКА.**

АНТРОПОМОРФИЗМ (юн. *anthropos* – одам + *morphe* – шакл, кўриниш) Ҳайвонлар, табиат ҳодисалари, мифология мажмуотлар ва предметларга одамга хос руҳий ва жисмоний белгиларни кўчириш.

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ (юн. *anthropos* – одам + *logos* – sentrum – марказ) Тилшуносликда: тилга инсон омили нуктаи назаридан ёндашиш; лингвокультурология, когнитив тилшунослиқ, психоллингвистика, этнопсихоллингвистика, маданиятлараро мулоқот, нейролингвистика каби соҳаларда тилни тадқиқ этишнинг асосий тамойили. **АНТРОПОЦЕНТРИК ТИЛШУНОСЛИК** Антропоцентризм асосий тадқиқ тамойили бўлган тилшунослик соҳаларининг умумий номи. қ. **антропоцентризм**.

АНТРОПОЦЕНТРИК ПАРАДИГМА Тилни нафақат структура, балки коммуникацияга асосланган очиқ тизим

сифатида ўрганувчи, уни жамяят, инсон, маданият, руҳият каби бошқа тизимлар билан алоқадорликда тадқиқ этувчи, инсонни тил ичида ёки тилни инсон ичида таҳлил этишга йўналтирилган таълимотлар ва усуллар мажмуи.

АРГО (фран. argot – жаргон) Бирор ижтимоий гуруҳ, тоифанинг ўзига хос, бошқалар тушунмайдиган луғавий унсурлардан иборат ясама тили.

АРХЕТИП 1 (юн. arche – бошланиш + typos – шакл, намуна; К.Г.Юнг термини) 1 Бирор нарсанинг илк, бошланч шакли.

2 Турли маданиятларда кенг тарқалган турғун образ. Архетиплар турли халқлар маданиятида универсаллигини сақлаган ҳолда миллий қиёфа касб этади.

Б

БИОМОРФ КОД Исоннинг ҳайвоноғ ёки ўсимликлар дунёси билан боғлиқ тасавурлари акс этувчи лисоний бирликлар. Биоморф код тилда фразеологизм, эталон, метафорик маъноли сўз қабиларда намоён бўлади. Масалан: *тулқидай айёр, мусичадай беозор, шер йигит, илон* (одамга нисбатан) каби.

В

ВАҚТГА ДОИР КОД Вақт оқимида одам ҳаракатланишининг ўзига хос тақсимланишини ифодаловчи лисоний бирликлар. Масалан: *ўзбек тилидаги кўз очиб юлғунча, хўроз қичқирмасдан, қовун пўчоғи ерга тушганда* каби бирликлар.

ВЕРТИКАЛ КОНТЕКСТ (О.С. Ахманова ва И. В. Гюббенет термини) Магн мазмунидан ассоциатив равишда идрок қилинувчи ижтимоий-тарихий ёки филологик ахборот.

Г

ГЕНДЕР МЕТАФОРА Фақат бир жинсга нисбатан қўлланувчи метафорик маъноли сўз ёки бирикма. Масалан, аёл жинсидаги шахсга нисбатан қўлланувчи *дулмалак, ой*; эркак жинсидаги шахсга нисбатан қўлланувчи *шер арслон, лочин, тойчоқ, қўзичоқ* каби сўзлар.

ГЛОБАЛ (фран. global – умумий < лат. globus – шар) Умумбашарий, жаҳон аҳамиятига эга.

ГЛОБАЛЛАШУВ (фран. global – умумий сўздан) Ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳодисаларнинг умуминсоний миқёсга эга бўлиши.

Д

ДИАХРОНИК ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ Лингвокультурологиянинг бирор этноснинг муайян даврдаги лингвوماданий ҳолатини ўрганувчи бўлими.

Ж

ЖАРГОН (фран. jargon) Бирор гуруҳга мансуб шахсларнинг ўз нутқи билан кўпчиликдан ажралиб туриш мақсадида ўзича мазмун бериб ишлатадиган сўз ва иборалари.

З

ЗООМОРФ МЕТАФОРА Ҳайвон ва паррандаларни билдирувчи, метафорик маънода қўлланган сўзлар. Масалан: *бўталоқ, тойчоқ, қўзичоқ, қулун* сўзларининг “бола”, “фарзанд” маъносида қўлланиши.

И

ИДИОЛЕКТ (юн. idios – ўзига хос, алоҳида + (диа)лект) Муайян шахс нутқида хос бўлган характерли белгилар.

ИЖТИМОИЙ-ТАРИХИЙ ВЕРТИКАЛ КОНТЕКСТ
Матн мазмунидан имплицативлик воситалари орқали асоциатив равишда идрок қилинувчи ижтимоий-тарихий характердаги ахборот. Масалан: *Биз баримиз Орол ва орол-чалармиз. Токи бир-биримизни асрашни билмас эканмиз, битта-битта қурийверамиз.* (М. Юсуф) қиёс. Филологик вертикал контекст.

ИНТЕРМАТН (лот. *inter* – оралиқ + *matn*) айн. интер-текстуал матн.

ИНТЕРМАТНЛИК айн. интертекстуаллик.

ИНТЕРТЕКСТУАЛЛИК (лот. *inter* – оралиқ + *loti*. *textus* – мато; тўқиш; алоқа, уйғунлик) Бирор матн таркибда бошқа матн ёки унинг унсурларининг очиқ ёки яширин тарзда мавжуд бўлиши. Лингвокультурологияда интертекстуалликка икки маданий-семиотик майдоннинг "диалог" сифатида ёндашилади.

ИНТЕРТЕКСТУАЛ МАТН Таркибда тўғридан-тўғри ёки ассоциатив тарзда англашилувчи ўзга матн ёки унинг унсурлари мавжуд бўлган матн; интертекстуаллик маҳсули.

ИСМЛАР МАДАНИЯТИ Чақалоқни номлаш, исм таналяш, исмларга тўғри муносабатда бўлиш, уларни тўғри ёзиш ва талаффуз қилишда амал қилинадиган меъёрий қоидалар мажмуи.

ИСМНИНГ ЭТНОГРАФИК МАЪНОСИ Болани номлашда этнос амал қилувчи турли одаглар, удумлар, ишончлар ҳақида исм англаувчи тушунча ва тасаввур.

К

КОГНИТИВ ТИЛШУНОСЛИК (лот. *cognitio* – билм) Тил воситасида билмларни сақлаш, ифодаляш ва узатиш механизмларини, тил ва онг муносабатини, олам-

ни концептуаллаштириш ва категориялаштириш, билм жараянларида ва тажрибаларни умумлаштиришда тилнинг ўрни каби масалаларни тадқиқ этувчи соҳа.

КОММУНИКАТИВ ХУЛҚ-АТВОР Алоҳида шахс ёки шахслар турухининг мулоқот меъёрлари ва анъаналари билан боғлиқ бўлган вербал ёки невербал хулқ-атвори.

КОНЦЕПТ (лот. *conceptus* – тушунча; С.А.Аскольдов-Алексеев термини) 1 Когнитив тилшуносликда: инсон онгининг ментал ва руҳий имкониятлари, унинг билими ва тажрибасини акс эттирувчи ахборот тизими бирлиги.

2 Лингвокультурологияда: менталлик хусусиятига ҳамда лисоний ифодага эга бўлган, этномаданий ўзига хослик билан ажралиб турувчи жамоа онги бирлиги.

3 Психолингвистикада: инсоннинг билиш ва мулоқот фаолиятида юзга келадиган, унинг руҳияти қонуниятларига бўйсунувчи харакатчан перцептив-когнитив-афектив тузилма.

КОНЦЕПТОСФЕРА (лот. *conceptus* – тушунча + *loti*. *sphaera* – когток; ядро; Д.С.Лихачев термини) Категориялаштирилган, қайта ишланган, стандартлаштирилган маданий концептларнинг халқ онгида акс этган мажмуи.

КОНЦЕПТУАЛЛАШТИРИШ Лингвомаданият вакиллари онгида лингвомаданий ҳодисалар, тушунчалар, феноменлар, актуал тузилмалар, концептосферанинг юзга келиш жараёни.

КОНЦЕПТУАЛ МАЙДОН Умумий мазмуний унсур воситасида боғланган, поғонавий тузилишга эга бўлган концептлар занжири.

Д

ДАКУНА (*франс.* *l'acune* – бўшлик; чуқурлик; Ж.П.Вине ва Ж.Дарбелен термини) Мулоқот жараёнида муайян ма-

даниянинг бошқа маданият вакили томонидан тўлиқ ёки қисман англашмайдиغان ўзига хос миллий унсур.

ЛИНГВИСТИК НИСБИЙЛИК НАЗАРИЯСИ XX аснинг 30-йилларида Б.Л.Уорф ҳамда Э.Сепир томонидан шакллантирилган назария. Унга кўра, муайян тил структураси шу тилда гаплашувчиларнинг тафаккури ва дунёни идрок этиш усуллари тарзини белгилайди.

ЛИНГВОКОГНИТИВ КОНЦЕПТ *айн. концепт 1.*

ЛИНГВОКОНЦЕПТШУНОСЛИК Лингвокультурология ва когнитив тилшуносликдаги қарашлар асосида маданий концептларни ўрганувчи соҳа.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ (*лот. lingua* – тил + *лот. cultura*-ишлов бериш+ *грек. logos*-таълимот) Тилшунослик, маданиятшунослик, этнография, психолингвистика соҳалари ҳамкорлигида юзага келган, тилнинг маданият, этнос, миллий менталлик билан ўзаро алоқаси ва таъсирини антропоцентрик парадигма тамойиллари асосида ўрганувчи соҳа.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ МАКТАБЛАРИ XX аср охирида Москвада шаклланган, лингвокультурология соҳаси бўйича тадқиқотлар олиб борувчи илмий марказ ва гуруҳлар: Ю.С.Степанов мактаби, Н.Д.Арутюнова мактаби, В.Н.Телия мактаби, В.Воробьев ва В.М.Шаклеин ва б. мактаби.

ЛИНГВОМАДАНИЙ БИРЛИК Лисоний белгининг маъноси ва маданий мазмун бирикувидан таркиб толувчи, семантикасида маданий ахборот яққол намоён бўлувчи тил бирликлари. Жумладан, фразеологизмлар, эталонлар, рамзалар, метафоралар, тургун ўхшатишлар, нутқий этикетлар, урф-одат ва маросимга доир сўзлар, топашмоқлар, миллий реалиялар, архетиплар, мифологиялар, лақуналар, прецедент бирликлар ва б.

ЛИНГВОМАДАНИЙ КОНЦЕПТ *айн. концепт 2.*

ЛИНГВОМАДАНИЙ ЛУҒАТ Муайян лингвомаданиятга хос бўлган концептларнинг лингвомаданий тавсифи берилган луғат. Масалан, Ю.С. Степановнинг “Константы: Словарь русской культуры” (Москва, 1997) номли луғати.

ЛИНГВОМАДАНИЙ САЛОҲИЯТ Шахснинг тил воситасида ифодаланувчи маданий қадриятларга доир эгаллаган билимлари йиғиндиси.

ЛИНГВОМАДАНИЙ ТИП Ўз характери ва хулёқ-атвори билан лингвомаданиятга таъсир ўтказувчи, жамиятнинг этник ёки ижтимоий ўзига хослигини намоён қилувчи шахсларнинг умумлашма образи. Масалан, зиёли лингвомаданий тип, ҳакер лингвомаданий тип.

ЛИНГВОМАДАНИЙ ҲАМЖАМИЯТ Ягона тил ва маданият вакиллариининг жами.

ЛИНГВОМАДАНИЯТ Маданиятнинг вербаллаштирилган кўриниши; халқ маданиятини акс эттирувчи лисоний бирликлар мажмуи.

ЛИНГВОМАДАНИЯТШУНОСЛИК *айн. лингвокультурология.*

ЛИНГВОМАМЛАКАТШУНОСЛИК Хорижий тилларни ўрганадиган шахсларнинг коммуникатив салоҳиятини ошириш мақсадида ўқув жараёнида нутқий мулоқотнинг миллий-маданий ўзига хослиги ҳақидаги маълумотларни саралаб олиш ва тақдим этиш амалиёти ни амалга оширадиган фан. Лингвомамлакатшуносликда тилнинг миллий-маданий семантикасига, муайян тил амал қилувчи мамлакат ҳақидаги маълумотларни ўрганишга алоҳида эътибор берилади.

ЛИСОНИЙ ЛАҚУНА Тилнинг луғавий тизимида бирор тушунчани ифодаловчи луғавий бирликнинг мавжуд

бўлмаслиги (бошқа тилга қиёсан олганда), унинг семантик харитасидаги "оқ доғлар".

ЛИСОННИЙ ШАХС Воқеликни акс эттириш даражаси, маълум мақсадга йўналтирилган нутқий ҳосилаларни яратиш ва қабул қилиш билан боғлиқ қобилиятлар мажмуига эга бўлган шахс, муайян тилнинг намунавий вакили.

ЛОГОЭПИСТЕМА (юн. logos – сўз, нутқ, таълимот + episteme – билим; Н. Д. Бурвикова ҳамда В. Г. Костомаров термини) Муайян вазият ёки матнга ишора қилувчи ва ўзида маданий ахборотни сақловчи, мазкур ахборотнинг тушунарли бўлиши учун реципиент онгида муайян тил ҳақидаги билимлардан ташқари шу тил эгаларининг дунёқараши, анъаналари, урф-одати, тасавурлари ва ирим-сиримлари тўғрисидаги маълумотларнинг ҳам мавжуд бўлишини тақозо этувчи тил бирликлари. Логоэпистемалар сўз, бирикма, гап ва матн шаклида ифодаланиб, нутққа тайёр ҳолда киритилади ва интертекстуаллик кўрсаткичи вазифасини бажаради.

М

МАДАНИЙ ВОРИСЛИК Муайян маданият учун аҳамиятли бўлган маданий қадриятлар ва ахборотларнинг авлоддан авлодга ўтиши.

МАДАНИЙ ЖАРАЁН Маданий ҳодисалар тизимига кирувчи унсурларнинг ўзаро алоқадорлиги.

МАДАНИЙ ЗАХИРА У ёки бу маданият вакили томонидан эгалланган миллий ва умуминсоний маданиятга доир билимлар мажмуи.

МАДАНИЙ КАРАХТЛИК Шахснинг ўзга маданий муҳитга тушиб қолиши натижасида юзага келувчи эмоционал, шунингдек, хатти-ҳаракатта оид ноқулайликлар.

МАДАНИЙ КОННОТАТИВЛИК (В.Н.Телия термини) Денотатив ёки образли-мотивлашган маъно жиҳатларининг маданият категориялари нуктаи назаридан талқини.

МАДАНИЙ КОНЦЕПТЛАР Мавхум тушунчаларнинг номлари. Масалан: *Ватан, севги, уруш, дўстлик*.

МАДАНИЙ СЕМАЛАР Муайян лексеманинг бирор лингвомаданиятга хос эканлигини билдирувчи семалар.

МАДАНИЙ УНИВЕРСАЛИЯЛАР Кишилик тарққиётининг барча босқичларида умуминсоний моҳият касб этувчи меъёрлар, қадриятлар, қоида ва анъаналар.

МАДАНИЯТ (ар. шаҳарлик; таълим-тарбия олган)

1 Ижтимоий аҳамиятга эга бўлган амалий ва ақлий ҳаракатлар учун кишилар томонидан ишлаб чиқилган ижтимоий амалиёт усуллари; алоҳида индивид, ижтимоий гуруҳ ёки жамиятнинг ҳаёт фаолияти усули. Маданият ғоялар, қадриятлар, урф-одат, эътиқод, ахлоқий меъёрларни қамраб олади, ривожланиб боради ва авлоддан авлодга мерос сифатида ўтади.

2 Жамиятнинг ишлаб чиқариш, ижтимоий, маданий ва маънавий-маърифий ҳаётида кўлга киритган ютуқлари мажмуи ва шу ютуқларнинг даражаси.

МАДАНИЯТ КОДИ Инсониятнинг архетипик тасавурларига мувофиқ келувчи, ўзида олам ҳақидаги тасавурларни намоён этувчи тушунчалар ва уларнинг лисоний шакллари.

МАДАНИЯТЛАРАО МУЛОҚОТ Турли лингвомаданият вакиллари ўртасидаги мулоқот.

МАДАНИЯТ КОНСТАНТЛАРИ (лат. constans – доимий, ўзгармас; Ю.С.Степанов термини) Тилда доим ёки узоқ вақт мавжуд бўлувчи концептлар.

МАДАНИЯТШУНОСЛИК Тарихий ва замонавий маданият, унинг тузилиши, вазифалари, ривожланиш истиқболларини ўрганувчи фан.

МАДАНИЯТ ЭКОЛОГИЯСИ Инсоният томонидан яратилган моддий, маънавий бойликлар, кадриятларни тажовузор куч, ғоя ва таҳдидлардан асраш, кейинги авлодларга мерос сифатида етказиш.

МАКОНИЙ КОД Макон мавжудлигининг инсон ёки ҳайвон аъзолари воситасида идрок қилинишини билдирувчи лисоний бирликлар. Масалан: *бурни бурнига теккудек, бурнининг тагида, бир қарич (ер), (шаҳар) биқинида* каби.

МАТННИНГ ПРЕЦЕДЕНТ ШАКЛИ Матннинг тилнинг муайян услубларида қатъийлашган ва тил эгалари хотирасида сақланувчи, улар томонидан такрорий равишда қўлланадиган мазмуний-композицион қолипи. Матн-ўхшатишлар, сегментли матнлар, парцеллятив матнлар, мақолни изоҳлаш асосида тузилган матнлар, шунингдек, иш юритиш хужжатлари кабилар матннинг прецедент шаклига мисол бўла олади.

МАТН-МЕТАФОРА Икки тушунча ёки вазиятнинг ўхшашлигига яширин тарзда ишора қилувчи, мазмуни ассоциатив равишда идрок қилинадиган матн; метафорик бирликларнинг бир тури. Масалан: *Оқ булоқни измадм, Қора булоқ дуч келди, Қора булоқ сувидан ичдим, ёронлар, оқ булоқни топгунча.* (А.Сўтон)

МАТН-ЎХШАТИШ Мазмунан икки тушунча ёки вазиятнинг ўзаро ўхшашлиги ифодаланган матн; ўхшатиш бирликларининг бир тури. Масалан: *Қимдир каттароқ асар ёзиб тугатган адабни ели чиқиб кетган пуфакка ўхшати-гин экан. Ҳақиқатан, йирилган ҳаётини материал, қурган-ке-чирганлар, ўйлаган ўйлар – ҳаммаси шу асарга сарф бўлади-ю, қалби бўм-бўи бўлиб қолади киши.* (О.Ёқубов)

МАЪНАВИЙ КОД Ахлоқий кадриятлар, муайян маданиятга хос эгалонлар, унинг муҳим қарашлари билан боғлиқ бўлган код. Маънавий кодда бошқа барча маданият кодлари акс этади

МЕНТАЛИТЕТ (*лат. mens* – ақл, тафаккур, фикрлаш тарзи) Жамият, миллат, жамоа ёки алоҳида шахснинг тарихий таркиб топган тафаккур даражаси, маънавий салоҳияти, ижтимоий шароитларда шаклланган ақлий қобилияти. Менталитет миллий анъаналар, урф-одаатлар, диний эътиқодни ҳам қамраб олади.

МЕТАФОРА (*юн. metaphora* – кўчириш) Бир объект номини иккинчи объектка ўхшатиш асосида кўчириш; концептуаллаштириш турларидан бири. Метафоралар нутқда сўз, бирикма, гап ва матн шаклида ифодаланади.

МИЛЛАТЛАРАРО МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИ Икки миллат, икки маданият ва икки тилга мансуб кишилар орасида юзага келувчи, шахснинг бошқа маданият вакили билан мулоқотида намоён бўлувчи маданият.

МИЛЛИЙЛИК Тарихан ташкил топган барқарор ижтимоий-этник бирликларни, яъни миллатлар ва элатларни бошқа барқарор ижтимоий бирликлардан фарқловчи маънавий, руҳий ва маданий ўзига хосликлар ва тафовутлар мажмуи.

МИЛЛИЙ МЕНТАЛИТЕТ Миллат анъаналари, маданияти, ижтимоий тузилмаси, турмуш тарзи асосида шаклланган миллий онг ва фаолиятнинг ўзига хос хараكتери.

МИЛЛИЙ ПРЕЦЕДЕНТ НОМЛАР Бирор халқ лингвомаданиятига хос бўлган, нутқнинг турли кўринишларида кўп мурожаат қилинадиган машхур номлар. Масалан: *Амир Темур, Афросиёб, Навоий, Алмомиш, Тоҳир, Зухра, Насриддин Афанди, Боги Эрам* каби ўзбек лингвомаданиятига хос бўлган номлар.

МИЛЛИЙ-ПСИХОЛОГИК ЛАКУНАЛАР Бирор лингвомаданият вакилларига хос миллий-маданий хусусиятларнинг бошқа лингвомаданият вакилларига хос эмаслиги. Масалан, корейслар учун ўзаро саломлашганда *Овқат едингизми?* деб сўраш одат тусига кирган бўлса, ўзбеклар мулоқоти учун бу ҳолат нотабiiий ҳисобланади.

МИЛЛИЙ РЕАЛИЯЛАР Муайян халқнинг ҳаёти, турмуши, маданияти, ижтимоий-тарихий тараққиёти учун характерли бўлган предметлар, ҳодисалар ва объектларни номловчи, бошқа халқлар учун унчалик таниш бўлмаган ёки бегона бўлган, уларнинг тилларида аниқ муқобили бўлмаган, миллий колоритни ифодаловчи сўзлар ёки сўз бирикмалари; муқобилсиз лексика турларидан бири.

МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР Муайян халқ, миллат, элат ҳаёти, турмуш тарзи, ўтмиши, келажати, айна вақтдаги ижтимоий муҳити билан боғлиқ бўлган, инсонлар ўрғасидаги муносабатлар учун фойда келтирадиган нарсалар, ҳодисалар, ҳагги-ҳаракатлар мажмуи; шахслар ва ижтимоий гуруҳлар фаолиятини тегишли меъёрга соладиган маънавий ҳодиса.

МИФОЛОГЕМА (юн. mythos – сўз; нутқ; ҳикоя) Дунё халқлари маданиятида кенг тарқалган, универсаллик ва глобаллик хусусиятига эга бўлган илк мифологик сюжетлар, образлар ва кўринишлар. Масалан: *Дунё оғочи* мифологемаси, *Бойтерик* мифологемаси.

МИФОНИМ (юн. mythos – сўз; нутқ; ҳикоя + опута – ном) Афсоналар, эпослар ва эртакларда учрайдиган хаёлий-тўқима объектлар ва мавжудотлар номи: *Селмурз*, *Кўҳи Қоф*, *Боғи Эрдм* каби.

МУҚОБИЛСИЗ ЛЕКСИКА Муайян халқ тараққиётининг маълум даврида тарихий, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маданий ва бошқа шарт-шароитлар замирида вужудга келган, маълум халқ урф-одатлари, анъаналари,

маданияти, менталитети, турмуш тарзига хос предмет ва тушунчаларни ифодаловчи, бошқа тилларнинг лугавий тизимида муқобили бўлмаган, ўзга тилларга таржима қилиб бўлмайдиган сўз ва бирикмалар.

Н

НУТҚИЙ ЭТИКЕТ Инсонларнинг мулоқот вазиятларида ижтимоий белгиланган ва маданий ўзига хос нутқий худқ-атвор қоидалари.

О

ОЛАМ МАНЗАРАСИ Олам ҳақида жамоа (муайян гуруҳ ёки индивид) онгида шаклланган билимларнинг маълум тартибдаги мажмуи. Алоҳида шахс, шахслар гуруҳи, муайян халқ ёки инсоният олам манзараси субъекти бўлиши мумкин.

ОЛАМНИНГ ЛИСОНИЙ МАНЗАРАСИ (Л.Вайсгербер термини) Оламни идрок этишнинг муайян тил жамоаси онгида тарихан шаклланган, унинг тилида барқарорлашган ва айна шу жамоа учун хос бўлган оддий хамда мажбурий усуллари мажмуи; оламни идрок этиш ва концептуаллаштиришнинг универсал ва айна вақтда миллий хосланган усуллари йигиндиси. Ҳар бир табиий тил оламнинг ўзига хос лисоний манзараси ҳисобланади.

П

ПАРАЛИНГВИСТИК ЛАКУНАЛАР Бирор лингвомаданият вакиллари имо-ишораси орқали ифодаланувчи мазмуннинг бошқа лингвомаданият вакиллари учун нейтраллиги ёки бошқа маънони ифодалашини. Масалан, ўзбекларда кўлни олдинга узатиб, кўрсаткич бармоқ би-

лан ишора қилиш (*бу ерга кел*) одамга нисбатан қўлланса, корейс ва японларда мазкур паралингвистик восита бундай вазифани бажармайди.

ПАРАЛИНГВИСТИК ЭНАНТИОСЕМИЯ (Э.Одилов термини) Муайян паралингвистик бирлик орқали ифодаланган маънолар ўртасидаги зиддик. Масалан: бош иргалмоқ иборасининг "тасдиқламоқ" ва "инкор этмоқ" маъноларида намоён бўлиши. Қиёсланг: *Боя Матлуба имтиҳон топширганида бу одам йўқ эди, шунинг учунми, бошқами, Матлуба ийманиб кўз қирини ташлар экан, оқ сочили одам химия домласига «маткул» деган маънода бош иргасини кўриб қолди* (О.Ёкубов); – *Ким ёзибди чакувни, билсам бўладими?... Ректор бош иргади.* – *Бунчи ошкор қилолмайман* (Ғ.Каримий). Лингвокультурологияда миллий-маданий ўзига хосликни намоён этувчи паралингвистик бирликлар ўрганилади.

ПРЕДМЕТЛИ КОД Атрофдаги предметлар (нарсалар) билан боғлиқ кодлар. Масалан, *учоқ сўзининг бир қатор тилларда "бирор нарса пайдо бўладиган ва тарқаладиган жой"* дан иборат маданий коннотативликни ифодалаш.

ПРЕЦЕДЕНТ ЖУМЛАЛАР Предикатив ёки нопредикатив характердаги, кўпинча узвлари йиғиндисининг мазмуни умумий мазмунига тўғри келмайдиган, тил эгалари нутқда қайта-қайта мурожаат қилинадиган машҳур бирликлар. Масалан, иқтибос, мақол, матал, ибора, турғун ўхшатиш ва метафоралар.

ПРЕЦЕДЕНТ МАТН Лингвомаданий ҳамжамият вакилларида мазмуни жуда яхши таниш бўлган, улар томонидан қайта-қайта мурожаат қилинадиган, интертекстуал матн таркибиде асл шаклда ёки айрим ўзгаришлар билан қўлланилувчи матн.

ПРЕЦЕДЕНТ НОМЛАР Машҳур матнлар ёки вазиятлар билан боғлиқ бўлган номлар, шунингдек, муайян сифатларнинг намунавий йиғиндисига ишора қилувчи рамзий номлар. Масалан: *Алиомши, Мажнун, Сукрот, Хотам, Наполеон, Рим, Самарқанд, Ғирот, Қолумбия.*

ПСИХОЛИНГВИСТИКА (юн. *psyche* – қалб + *logos* – тил) Инсон нутқий фаолиятининг психологик ва лингвистик жиҳатларини, нутқий мулоқот ва нутқий тафаккур жараёнида тилдан фойдаланишнинг ижтимоий ва психологик томонларини тадқиқ этувчи соҳа. Инсоннинг сўзлаш ва нутқни тушуниш қобилиятига хос бўлган жараёнларни аниқлаш психолнгвистиканинг асосий мақсади ҳисобланади.

Р

РАМЗ Дастлабки маъносидан бошқа маъно учун шакл сифатида фойдаланилувчи белги. Масалан, каптар – аксар маданиятларда тинчлик рамзи; оқ ранг – эзулик, яхшилик, қора ранг эса ёвузлик, ёмонлик рамзи ҳисобланади.

С

СЕМИОТИКА (юн. *semeiōtikos* – белги) Тилшуносликда: табиий ва сунъий тилларни белгилар тизими сифатида ўрганувчи соҳа

СОМАТИК КОД Инсоннинг бирор аъзоси орқали унинг ўзини англатувчи лисоний бирликлар. Масалан, *жон бошига ҳисобламоқ, қули бор* (бирор ишда) каби бирликларда бош, қул сўзларидан "инсон" маъносининг ангилаштириши.

СОФ ВЕРБАЛ ПРЕЦЕДЕНТ ФЕНОМЕНЛАР Прецедент номлар ва прецедент жумлалар.

СТЕРЕОТИП (*юн.stereos* – қаттиқ + *tipos* – тасвир; У.Липпман термини) 1 Лингвокультурологияда: олам концептуал манзарасининг бир қисми, кичик ментал манзара; предмет ва вазиятлар ҳақидаги турғунлашган миллий-маданий тасавурлар ва уларнинг тилда акс этувчи шакллари.

2 Когнитив тилшунослиқда: ижтимоий гуруҳлар ёки алоҳида шахслар ҳақидаги қолиплашган тушунча, қарашлар.

СУБМАДАНИЯТ Умумий маданият тизимида кирувчи кичик маданий тизим. Масалан, ёшлар маданияти.

СЎЗНИНГ ИЧКИ ШАКЛИ (А.А.Потебня термини) Воқелиқдаги у ёки бу предметни номлашга асос бўлган нуқтаи назар. Сўзнинг ички шакли муайян сўзнинг дастлабки маъноси ёки уни ташкил этган морфемаларнинг мотивлашуви орқали аниқланади. Масалан, ўзбек тилидаги *музқаймоқ* сўзи **муз** ва **қаймоқ** тушунчалари билан; Рус тилидаги *морожено* сўзи **морозить** – музлатмоқ тушунчаси билан; инглиз тилидаги *ice-cream* сўзи эса муз ва крем тушунчалари билан боғлиқ. Сўзнинг ички шаклида халқнинг миллий тафаккури, борлиққа муносабати, оламнинг лисоний манзарасини яратишдаги ўзига хослиги намоён бўлади.

ТАФАККУР Предмет ва ҳодисаларнинг умумий ва муҳим хусусиятларини аниқлайдиган, улар ўртасидаги қонуний боғланишларни акс эттирадиган ва тилда бевоқифа воқе бўладиган билишнинг рационал босқичи.

ТИЛ Лингвокультурологияда: маданиятнинг амал қилиши, акс этиши ва мустақамлашуви воситаси; маданий ахборотни сақлаш ва авлоддан авлодга узатиш вазифасини бажарувчи ҳодиса.

ТИЛ ВА МАДАНИЯТНИНГ КУМУЛЯТИВ ВАЗИФАСИ Тил ва маданиятнинг ижтимоий аҳамиятта эга бўлган ахборотни сақлаши, авлоддан авлодга узатиши, маданиятлараро мулоқотни юзага келтириши ва уни риоя қилиши. Бунда тил ҳам маданият маҳсули, ҳам маданиятнинг мавжудлигининг асосий шартини ташкил қилиши, маданиятнинг тарқалиши, ворисийлигини таъминловчи функцияларини бажарди.

ТИЛНИНГ ИДИОЭТНИК ХУСУСИЯТИ Муайян этнос дунёқарашининг ўзига хос жиҳатлари, ушбу этносга оид ментал ва маданий хусусиятларнинг унинг тилида акс этиши. Тилнинг идиоэтник хусусияти тушунчаси лингвокультурологияда, асосан, оламнинг лисоний манзарасига нисбатан қўлланади. Бунга кўра, идиоэтниклик оламнинг лисоний манзарасига хос бўлган бошқа бир хусусият-универсалликка қарама-қарши қўйилади.

ТУРҒУН ҲАММАТИШЛАР Ички объект ўртасидаги ўхшашлик мазмунини ифодаловчи, тил эгалари лисоний хотирада маълум бир қолиплар шаклида сақланадиган коннотатив турғун бирикмалар; образли миллий тафаккур маҳсули. Турғун ўхшатишларнинг ўхшатиш эталонига ифодаланган образ барқарорлашган ва миллий-этник хусусиятта эга бўлади. Масалан, беозорлик эталонининг ўзбек тилида *мусича*, инглиз тилида *кабутар*, корейс тилида эса *сигир* тушунчасини билдирувчи сўзлар воситасида ифодаланиши бунга мисол бўла олади.

У

УЙҒУН МАТН Вербал ва новербал унсурларнинг ўйғунлашуви натижасида ҳосил бўлган ўзига хос матн. Уйғун матнда турли маданий-семиотик майдонлар (тил, музыка, тасвир каби) ягона визуал, тузилмавий ва мазму-

ний яхлитликни ҳосил қилади. Реклама матнлари, кино-матнлар уйғун магнга мисол бўла олади.

УНИВЕРСАЛ ПРЕЦЕДЕНТ БИРЛИКЛАР Дунё халқлари лингвوماданиятида кенг тарқалган прецедент бирликлар. Масалан: *Зевс, Наполеон, Герострат, Робинзон Крузо, Гамлет, Дон Жуан, Отелло, Александр Македонский, Самарқанд, Хиросима, Эйфель минораси* каби машҳур номлар; машҳур ибора ва матнлар.

Ф

ФИЛОЛОГИК ВЕРТИКАЛ КОНТЕКСТ Матн мазмунидан имплицативлик воситалари орқали ассоциатив равишда идрок қилинувчи муайян филологик характердаги ахборот. Масалан: *Асар, айниқса катта нологто яра-тайтган адиб нотаниш оролга бориб қолган сайёҳга ўхшайди. Рўйпарасидаги бир варақ оқ қозоқ – нотаниш орол. Бу оролга у Робинзон Крузога ўхшаб, адашиб эмас, ўз ихтиёри билан боради. У оролни обод қилади, бог-бустон яратади. (Ў.Ҳошимов) "Мен одам эдим-ку, инсон фарзанди!" Бу- етим Гафурнинг маломати банди. (А. Орипов)*

Ч

ЧОҒИШТИРМА ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ Лингвокультурологиянинг муайян миллат менталитетини бошқа тил эгалари ҳамда маданияти нуқтаи назари билан тадқиқ этувчи бўлими.

Э

ЭВФЕМИЗМ (юн. euphemismos < eu – яхши+rhemti – гапирман) Нарса-ҳодисанинг анча юмшоқ шаклдаги ифодаси; кўпол, беадаб сўз, ибора ва табу ўрнида кўпол боғмайдиган сўз, иборани қўлмаш.

ЭКЗОТИК ЛЕКСИКА (юн. exotikos – ёт, келгинди) Бошқа тиллардан ўзлашган, нутққа алоҳида тус бериш учун қўлланадиган сўз ва иборалар; муқобилсиз лексика турларидан бири.

ЭТАЛОН Бирор шахс ёки нарсани бошқа бир шахс ёки нарсага қиёслаш учун танланган нисбатан барқарор, миллий-этник хусусиятга эга бўлган намунавий образ. Эталонлар кўпроқ турғун ўхшатишлар таркибида мавжуд бўлади. Масалан, чиройли кўз ўзбек тилида охунинг, қозоқ тилида бўталоқнинг, қирғиз тилида ситирнинг кўзига ўхшатилса, рус тилида смородина, ойна, осмон каби-ларга қиёсланади.

ЭТНОЛИНГВИСТИКА (юн. ethnos – халқ + лог. lingua – тил) 1 Тилнинг маънавий маданият, халқ менталитети, халқ ижоди билан муносабати ва алоқадорлигини тадқиқ этувчи соҳа. Шевашунослик, фольклор тили, тил тарихи (унинг тарихий шевашунослик, халқнинг этник ва маданий тарихи билан боғлиқ жиҳатлари) этнолингвистика таркибига кирувчи соҳалар ҳисобланади.

2 Тилнинг маданият билан, шунингдек, этномаданий ва этнопсихологик омилар билан муносабатини диахроник планда ўрганувчи соҳа.

ЭТНОПСИХОЛИНГВИСТИКА (юн. ethnos – халқ + psuche – қалб + лог. lingua – тил) Нутқий амалиётлар, нутқий фаолият ва унинг яхлит аклари, лисоний онг, шунингдек, нутқий мулоқот жараёнларининг юзага келишига хос бўлган миллий-маданий вариантликни ўрганувчи соҳа; психоллингвистиканинг бир бўлими.

ЭТНОС (юн. ethnos – қабила, элат, халқ) Кишилarning маълум бир тарихий даврда ва ижтимоий тузумда таркиб толган алоҳида барқарор этник улошмаси. Этнос

маълум бир тарихий шароитда, худудий, иқтисодий, лисоний ва маданий умумийлик асосида шаклланади.

ЭТНОСЕМАНТИКА ай.н. этнолингвистика.

Ў

ЎХШАТИШЛАРНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУГАТИ Ўхшатиш этилогон воситасида таъкидланувчи маъно ва унинг реаллашиши билан боғлиқ жиҳатлар тавсифланувчи, семантик, услубий, лингвопоэтик ва лингвомаданий каби ёндашувлар асосида тузилган лугат. Масалан: В.М.Мокиенко, Т.Г.Никигинанинг "Большой словарь русских народных сравнений" (Москва, 2008), Н.Махмудов, Д.Худойбергатованинг "Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли лугати" (Тошкент, 2013) номли лугатлари.

Қ

ҚИЁСИЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ Лингвокультурологиянинг алоҳида, лекин ўзаро боғлиқ бўлган этноларнинг лингвомаданияти тадқиқи билан шуғулланувчи йўналиши.

МУНДАРИЖА

Сўзбоши	4
Луғатнинг тузилиши ҳақида	17
А	19
Б	22
В	22
Г	23
Д	23
Ж	23
З	23
И	23
К	24
Л	25
М	28
Н	33
О	33
П	33
Р	35
С	35
Т	36
У	37
Ф	38
Ч	38
Э	38
Ў	40
Қ	40

Е. шилг. тиргээтэйгээр
100000 Тольгойт шилдэг Эмгэг Гүйцэт 9-д
"Мүхэдэнд" нийгэмд өндөр дүнгийнгээр авч эвлүүлж

Урьдчилж 300 нэгжээ 131-сон байрдалд
5-р шилдэг гүйцэтгэлд нь
оффис бүрэн байгуулж оффис козыгтаа босгох
боловсролтай 100000 Тольгойт шилдэг Эмгэг Гүйцэт
Росинд 2012 жил 28 саяаархад бусад ажил
Төрөөд 2012 жил 12 саяаархад босгох

Тольгойт шилдэг Эмгэг Гүйцэт
Урьдчилж: VI № 121 2010 жил II жил
«Гүйцэт хэргийг хийж» нийгэмд

Нөөцтэй Эргүүлэгч
Министрийн

Урьдчилж Ж.Түвшин
Урьдчилж

Мүхэдэнд Ж.Түвшин
131-сон байрдалд

Урьдчилж Э.Түвшин
Урьдчилж

КАССАДА НЭЭХҮН
ЛЕРМОННУУРЫННИЛ
УННЛВОКАУРЛАХУОЛНИН

Урьдчилж ХАМОНРЕЛЭГЧНИН

КАЙДЛАР УЧУН

Урьдчилж

К	40
У	40
Э	38
Д	38
Ф	38
Х	38
Т	36
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32
Д	32
Ф	32
Х	32
Т	32
С	32
Б	32
Ц	32
О	32
Н	32
М	32
Л	32
К	32
Н	32
З	32
Ж	32
У	32
Р	32
В	32
Р	32
У	32
Э	32

КАРТАЛАР
КЎРҮНҮШЛАРИ

Илмий нашр

Дурдона ХУДОЙБЕРГАНОВА

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ
ТЕРМИНЛАРИНИНГ
ҚИСҚАЧА ИЗОҲЛИ
АҲАТИ

Муҳаррир:
Дилшод Ражабов

Тех. муҳаррир
Маъруфжон Раҳмонов

Дизайнер:
Дилмурод Жалилов

Мусаҳҳиҳи:
Нодира Эгамкулова

«Turon zamin ziyo» нашриёти
Лицензия: АИ № 171. 2010 йил 11 июнь
Тошкент ш. Юнусобод-14. 27/35

Теришга 2015 йил 15 августда берилди.
Босишга 2015 йил 28 сентябрда руҳсат этилди.
Бичими: 84x108 1/32. «Galatino Linotype» гарнитурасида
офсет босма усулида офсет қоғозида босилди.
2,25 шарт. б.т. 3,66 хисоб нашр. таб.
Адади 300 нусха. 131-сон буюртма.

«Муҳаррир» нашриёти матбаа бўлимида чоп этилди.
100060, Тошкент шаҳри, Элбек кўчаси, 8-уй
E-mail: muharrir@list.ru

ISBN 978-9943-4548-1-1

9 789943 454811